ГЛАСНИК ЗАВИЧАЈНОГ МУЗЕЈА, Књ. 18 (2025), стр. 95-112
REVIEW OF REGIONAL MUSEUM, Vol. 18 (2025), pp. 95-112

Проф. др Александар РАСТОВИЋ
Историјски институт
Београд

БРИТАНСКИ КОНЗУЛ У САРАЈЕВУ ВИЛИЈЕМ ХОЛМС И ХЕРЦЕГОВАЧКИ УСТАНАК

АПСТРАКТ: У раду се анализирају ставови Роберта Вилијама Холмса, вишегодишњег конзула Велике Британије у Сарајеву, о Херцеговачком устанку. Холмс је био каријерни дипломата који је веома добро познавао политичке и друштвене прилике у Босни и Херцеговини и на Балкану. Међутим, његови извештаји о избијању, току и последицама Херцеговачког устанка прожети су изразитим туркофилством и необјективношћу. Холмс је сматрао да српски народ у Херцеговини није имао разлога да се буни и да су поступци турских власти према њему били задовољавајући. За избијање устанка оптуживао је стране чиниоце: кнежевине Србију и Црну Гору, генерала Гаврила Родића, гувернера Далмације, словенофиле и Русију. Негирао је одмазде турских управних власти према вођама и учесницима устанка.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: Велика Британија, велике силе, Источно питање, Вилијам Холмс, Херцеговачки устанак

Источно питање, најкомпликованије питање међународних односа у новом веку, поново је отворено побуном српског народа у Невесињу у Херцеговини, почетком јула 1875. године. Иако је тих недеља и месеци у европским дипломатским круговима и ондашњој јавности представљана као догађај локалног и ограниченог ефекта, испоставило се да је превазишла границе Балкана и покренула

дешавања која ће кулминирати Берлинским конгресом 1878. године, на коме је утврђена будућност Балкана и Европе у наредних нешто више од три деценије.

У делу европске историографије, посебно немачке провенијенције, постојала је током 20. века тенденција да се Херцеговачком устанку, али и другим српским бунама из тога периода, одузме национални предзнак и да се обележе као побуне искључиво аграрног карактера. Све је то урађено са намером да се оспори српско право на Босну и Херцеговину, за које је својевремено британски историчар Роберт Ситон Вотсон писао да су „последње уточиште феса у Европи". Међутим, српски историчар Васиљ Поповић аргументовано је оспорио такве тврдње и у својој чувеној синтези *Источно питање. Историјски преглед борбе око опстанка Османлијске царевине у Леванту и на Балкану* показао постојање нераскидиве везе између аграрних устанака српског народа у Босни и Херцеговини и на Балкану и њихове националне мисије ослобођења и уједињења.

Исто мишљење као Поповић заступао је и професор Екмечић, који је у својој докторској дисертацији *Устанак у Босни 1875–1878.* закључио да је Херцеговачки устанак био својеврсни квасац за велику револуцију српског народа између 1875. и 1878. године, чији је циљ био стварање јединствене националне државе.[1] Ова побуна, која се убрзо проширила и на највећи део Босне, била је део опште европске и светске дипломатске историје тога доба.[2] У великој синтези *Дуго кретање између клања и орања* Екмечић је утврдио да је на просторима Босне и Херцерговине од 1804. до 1918. године било најмање 14 сељачких устанака (1804–1805, 1807, 1809, 1834, 1842, 1848, 1852–1862, 1875–1878, 1879, 1882, 1906, 1910. и 1918), при чему је Херцеговачком устанку придавао највећу важост као наставку поражених устанака из 1851, 1858. и 1862. године.[3] Екмечић је указивао и на умешаност земаља Тројецарског савеза у тамошња догађања, а пре свега Аустроугарске која је свој утицај на устанички покрет

[1] М. Екмечић, *Устанак у Босни 1875–1878*, Нови Сад 202, 7 (Сабрана дела, књ. 1).
[2] Исто, 12.
[3] М. Екмечић, *Историјски значај народних устанака у Великој источној кризи од 1875. до 1878. године*, у: М. Екмечић, Разнолики списи 2, приредили П. В. Крестић, А. Растовић, Нови Сад 2021, 381.

вршила преко тамошњег католичког елемента. Такође, апострофирао је и сарадњу Аустрије са књазом Црне Горе Николом Петровићем у припреми устанка.[4]

И у британској историографији била су распрострањена размишљања о страном упливу у организовање и избијање устанка. Ситон Вотсон је истицао утицај аустријских војних кругова на избијање устанка, односно указивао на „њихове амбиције" ка простору Босне и Херцеговине, при чему је нарочито истакао улогу генерала Гаврила Родића, аустријског војног гувернера Далмације. Родић је, према мишљењу Вотсона, био у тајним контактима са устаницима, док је Александар Јонин, руски конзул у Дубровнику, одржавао директну везу са устаничким вођама.[5] Џон Мериот, један од најбољих познавалаца Источног питања, истицао је да су „херцеговачки устаници добијали подршку из Србије, Црне Горе и Далмације".[6] Историчар Хемфри Самнер је био мишљења да је Херцеговачки устанак био више аграрног него политичког карактера, али је такође ову тезу проширио констатацијом и да је „постао оруђе у рукама Аустријанаца, Руса, српских словенофилских друштава, црногорских капетана и пограничних милиција".[7] У избијању Херцеговачког устанка страном фактору је пресудан утицај придавао и Хувер Руп, при чему је посебан акценат стављао на улогу панслависта и „пробосански оријентисаних војних групација у Аустроугарској". Према његовим истраживањима, у припреми устанка ипак најактивнији су били панславистички кругови.[8]

Једна од великих европских сила која је била веома заинтересована за избијање Херцеговачког устанка била је и Велика Британија, која је још у првој половини 19. века почела да игра важну улогу у решавању Источног питања, што је истовремено довело до

[4] М. Екмечић, *Стварање Југославије II*, Београд 1990, 283; М. Екмечић, *Велика источна криза 1875–1878. године*, у: М. Екмечић, Огледи из историје, Сабрана дела, књ. 7, Нови Сад 2021, 182.

[5] R. S. Watson, Disraeli, Gladstone and the Eastern Question, London 1938, 18.

[6] J. A. R. Marriot, *The Eastern Question.* An Internatonal Study in European Diplomacy, London 1941, 320.

[7] B. H. Sumner, Russia and the Balkans 1870–1880, London 1962, 141.

[8] G. H. Rupp, A Wavering Friendship: Russia and Austria 1876–1878, London 1941, 5.

њене опседнутости руским фактором и стварања феномена русофобије у њеној политичкој и друштвеној средини. Укључивање Британије у решавање Источног питања подразумевало је и пораст антируских осећања, што се снажно рефлектовало и на њену балканску политику, која се мање-више током целог 19. века заснивала на спречавању руског утицаја у решавању балканских прилика и онемогућавању утицаја Петрограда на балканске народе. Неприродна опседнутост Русијом и страх од ње почели су да захватају британску политику и јавност тридесетих година 19. века, за време владавине лорда Хенрија Палмерстона. Он је формулисао источну политику британског царства, чија је суштина била постојање независне и снажне османске државе као баријере руским и француским амбицијама на Блиском истоку.

Учвршћивању туркофилског правца у британском Форин офису и у спољној политици Велике Британије снажно су допринели и њени конзули и дипломатски агенти у Османском царству, који су често остајали дуго на истом положају, што је утицало да се идентификују са османском државом и друштвом и да њихови извештаји постану пристрасни, необјективни и потпуно туркофилски обојени. То најбоље потврђује формулар који је садржавао двадесет четири дела/питања који је 1860. године Хенри Булвер, британски амбасадор у Цариграду, послао свим британским конзуларним агентима на Леванту. Циљ ове анкете је био да се утврди да ли се реформе прокламоване Хатихумајуном из 1856. године поштују и спроводе, као и да ли се хришћански поданици у царству и даље прогоне. Одговори Чарлса Блунта, конзула у Смирни, који је претходно од 1834. до 1856. године био конзул у Солуну и Вилијама Роберта Холмса, конзула у Сарајеву, сугерисали су да се ситуација у крајевима који су били под њиховом надлежношћу побољшава, а посебно положај хришћана и да нема извештаја да муслимани прогоне или злостављају тамошње хришћанске поданике царства.[9] Колико су се британске дипломате поистовећивале са османском државом и постајале већи Турци од самих Турака најбоље показује случај конзула Холмса који је током Велике источне кризе потпуно стао на страну турске управе у Босни и

[9] G. L. Iseminger, *The Old Turkish Hands: The British Levantine Consuls, 1856–1876*, Middle East Journal 22/3, Washington 1968, 299.

Херцеговини, непрестано порицао било какве патње хришћанског живља и умањивао интензитет турских злодела над њима.

Циљ британске политике према Босни и Херцеговини од оснивања конзулата у Сарајеву 1856. године до Берлинског конгреса био је двојак. Све до Руско-турског рата и Санстефанског мира британска дипломатија се залагала за задржавање ових области под османском влашћу и спровођење административних реформи. Након Санстефанског мировног уговора овај постулат британске политике се променио и њен главни циљ је био да Босна и Херцеговина буду окупиране од стране Аустроугарске, односно дефакто стављене под њену власт. Управо на предлог лорда Солзберија, британског делегата на Берлинском конгресу, ове две покрајине Османског царства стављене су под окупациону власт Аустроугарске. Конкретно, британски конзули на тлу Босне и Херцеговине имали су задатак да прате рад конзулата других великих сила и амортизују нерегуларно деловање конзулата непријатељски расположених држава према Османском царству (руски и аустријски конзулати).[10] Отпочињање устанка у Херцеговини је у Лондону дочекано са резервом и неповерењем односно окарактерисано је као покушај нарушавања интегритета османске државе на Балкану. Симпатије према устанку и устаницима није показивао ни Бенјамин Дизраели, председник британске владе. Он је став према устаничком покрету градио на основу дипломатских извештаја које му је из Сарајева слао конзул Холмс кога је Вотсон оквалификовао као „ноторног туркофила“.[11] Он је од првог дана, када су стигле вести о почетку буне, тврдио да је она изазвана са стране и да за њено избијање није било неког ваљаног разлога, односно да није било насиља или угњетавања хришћана.[12] Холмс је уверавао Дизраелија да прогони хришћана у Босни и Херцеговини не могу да буду разлог или изговор за њихов устанак, подвлачећи да је страни утицај на тамошње догађаје очигледан: „...

[10] E. Radušić, *Stereotipi o mržnji među narodima – britanski konzulati o ruskoj i austrijskoj politici u Bosni i Hercegovini u drugoj polovini XIX stoleća*, Historijska traganja, Institut za povjest, br/N°2, Sarajevo 2008, 230.

[11] R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question. A Study in Diplomacy and Party Politics*, London 1962, 21.

[12] Исто, 258.

такозвани устанак у Босни могао би се боље окарактерисати као инвазија чета отворено формираних у аустријској Хрватској и Србији... То се не може назвати народни покрет.“[13] Холмс је био веома добро обавештен о аустријским аспирацијама према Босни и Херцеговини. Он је још 1873. године писао да „аустријски и руски агенти подједнако раде на стварању проблема у Босни и Херцеговини“.[14] Занимљиво је да првих месец дана британска влада није директно оптуживала Кнежевину Србије за изазивање устанка. Међутим, тај наратив почео је да се шири од друге половине августа са сменом владе Данила Стефановића и избором акционог кабинета Стевче Михаиловића који се активно укључио у подршку устаничком покрету.

Холмс је био искусан британски дипломата. Рођен је у северној Ирској 1822. године. Био је веома заинтересован за уметност, посебно за цртање и сликање, али и за путовања по егзотичним земљама Истока, што је иначе у првој половини 19. века био изражен тренд у британским интелектуалним круговима. У дипломатску службу британске царевине ступио је рано, 1841. године, када је имао само деветнаест година. Те године именован је за конзуларног службеника у Ерзеруму, граду у источној Анадолији, где је остао до 1845, када је постављен за привременог вицеконзула у Самсуну на обалама Црног мора. Одатле је наредне године премештен у грузијски град Батум на обали Црног мора, где је обављао дужност вицеконзула до 1852. године, када је именован за конзула у граду Дијарбекиру. Између 1852. и 1854. вршио је функцију привременог конзула у Самсуну, а потом и конзула у Битољу.

Из периода обављања дипломатске службе у источним провинцијама и градовима Османског царства потиче његова веома занимљива књига *Скице са обала Каспијског мора* (*Sketches on the Shores of the Caspians*). Студија је објављена 1845. године и представљала је резултат његових забелешки са путовања кроз различите области Каспијског мора. Наиме, Холмс је био део истраживачке експедиције коју је предводио његов рођак Џејмс Брант, британски конзул у Ерзеруму. У овом занимљивом путопису кроз

[13] G. L. Iseminger, *The Old Turkish Hand*, 312.
[14] J. A. R. Marriot, *The Eastern Question*, 321.

двадесет поглавља представио је занимљиве и исцрпне описе земаља и градова (Табриз, Техеран) које је посетио, али и људи и народа, култура, обичаја. Путовање је започето 1843. године и трајало је две године. Као искусан дипломата 12. јануара 1860. именован је за британског конзула у Сарајеву, али је дужност преузео тек почетком августа исте године. На тој позицији остао је пуних 17 година. Сарајево је напустио 1877. године. Истовремено са обављањем конзулске службе био је члан европске комисије за пацификацију Херцеговине 1861. године. Током одржавања Цариградске конференције, децембра 1876. и јануара 1877. године, позван је на Порту да пружи стручну помоћ британским представницима на конференцији лорду Солзберију и амбасадору Елиоту као добар познавалац прилика у Босни и Херцеговини и у Османском царству. Иначе, био је близак са Дервиш-пашом, босанским валијом. Титулу витеза добио је 1877. Умро је 1882. године. Овог контроверзног британског дипломату, једног од највећих туркофила у британским дипломатским представништвима на Балкану, Фрањо Зоретић, аустријски конзул у Сарајеву, окарактерисао је као „талентованог човека“.[15]

Британска влада, Форин офис и амбасада у Цариграду су благовремено управо преко Холмса обавештавани о почетку и току устанка у Херцеговини, при чему су чврсто веровали његовим објашњењима узрока и тока устанка. Холмсов извор информација су искључиво били Дервиш-паша, босански валија у кога је имао безгранично поверење, као и други османски званичници из Херцеговине и Босне. Иначе, ово узаврело питање изазивало је интензивно предмет пажње британске дипломатије све до пролећа 1877. године.[16] Холмс је у једном извештају из друге половине јуна 1875. године окривио Црну Гору за главног подстрекача немира у Херцеговини. Он је био добро упознат са политиком кнеза Николе Петровића према Херцеговини, који је управо покушавао да ровиту ситуацију на том подручју искористи не би ли издејствовао за Црну Гору одређене територијалне добитке од Порте.[17]

---

[15] E. Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici*, 77.

[16] Исто, 257; S-Watson, Disraely, Gladstone, 27.

[17] The National Archive (TNA), Foreign Office (FO), 1875, 195, vol. 1061, Holms to Elliot,

Већ прве акције устаника изазвале су пажњу Холмса. У извештају од 2. јула 1875. године поново је изразио сумњу о умешаности Црне Горе у побуну бележећи да се организована група од 164 избеглице из Херцеговине, која је презимила у Црној Гори, вратила на своја огњишта да би „убијала сваког ко би покушао да преговара са османским властима". Такође, добио је о опширне информације о разговору Константи- паше, Портиног комесара и кнеза Црне Горе на Цетињу, према којима је Никола Петровић оповргавао било какву умешаност себе и своје Кнежевине у догађаје у Босни. Наиме, књаз Никола је за побуну у Херцеговини оптужио „српске интриге", при чему је оштро говорио и против Кнежевине Србије. Директно је окривио архимандрита Нићифора Дучића, рођеног у месту Луг поред Требиња, да стоји иза устанка који је према црногорском књазу био „стални интрумент српских интрига".[18] Иако је минимизирао интензитет устанка, Холмс је морао да призна да су људи на просторима где је букнула побуна били непрестано изложени насиљу и угњетавању због претераног опорезивања.[19]

Вест о нападу на турски трговачки караван у Цветној Пољани 5. јула, када су устаници усмртили пет турских трговаца, Холмс је добио четири дана касније и о томе је обавестио Хенрија Елиота, британског амбасадора у Цариграду. У истом извештају известио је и да је група побуњеника заузела мост преко реке Крупе пресецајући тако пут између Мостара и Метковића, али није прецизирао да су то били локални сељаци католичке вере.[20] Ширење устанка по Херцеговини утицало је на амбасадора Елиота да затражи од Холмса да оде на лице места и испита тамошње прилике. На основу инструкције, Холмс је 20. августа стигао у Мостар заједно са Дервиш-пашом. Под његовим утицајем саставио је необјективне извештаје који су одисали разумевањем за поступке турских власти и били крајње непријатељски према устаницима. Наиме, у извештају од 23. августа је написао да је Дервиш-паша заплакао кад је описивао злочин

Bosnia Serai, June 18, 1875.

[18] TNA, FO, 1875, 195, vol. 1061, Holms to Elliot, Bosnia Serai, July 2, 1875.

[19] Исто.

[20] TNA, FO, 1875, 195, vol. 1061, Holms to Elliot, Bosnia Serai, July9, 1875.

устаника који су „испекли двоје деце пред њиховим родитељима које су касније убили“. Одбацивао је и захтеве устаника који су тражили опозив Дервиш-паше. Такође, оптуживао је побуњенике да су спалили до темеља град Невесиње и побили сву децу и жене у граду.[21]

Брзо ширење побуне по Херцеговини, устанички успеси, преливање устаничког жара на подручје Босне, као и неуспех турских емисара да умире побуњенике алармирали су кључне европске кругове да започну дипломатску акцију како би се читава ствар зауставила, односно како локални пожар не би прерастао у свеопшту балканску и европску ратну буктињу. На иницијативу руских дипломата Јонина и Еугена Новикова, амбасадора у Бечу, а уз подршку прво аустријске дипломатије, а затим и осталих европских сила, у Херцеговину, у ту „проклету баштину“, како је ову покрајину називао британски државник лорд Џон Расел, средином септембра 1875. године упућена је дипломатска мисија коју су чинили конзули шест европских сила са циљем да се онемогући да се устанички пламен прелије на суседне области и да не изазове велику међународну кризу. Британска влада је делегирала управо конзула Холмса за свог дипломатског изасланика у групи европских дипломата, иако је то учинила невољно јер се у Форин офису сматрало да чланице Тројецарског савеза желе да искористе устанак у Херцеговини за остваривање својих интереса на Балкану.

Осим тога, у Лондону се сумњало у позитиван исход рада мисије. Холмс је за свој рад у мисији добио специјалну инструкцију потписану од стране лорда Едварда Дербија, шефа Форин офиса, 24. августа 1875. У њој се прецизирало да је британска влада невољно пристала на учешће у мисији и изражавала сумњу у позитиван резултат рада. Даље се истицало да Холмс треба заједно са осталим конзулима да размени идеје, упореди утиске, као и да са њима сарађује. Такође, налагано му је да пренесе устаницима да морају да схвате да не могу да добију подршку европских сила и да треба да започну разговоре са османским комесаром како би њему изнели своје жалбе. Ипак, допуштало им се да изнесу притужбе Холмсу, да он треба објективно

[21] TNA, FO, 1875, 195, vol. 1061, Holms to Elliot, Mostar, August 22, 30, September 2, 1875.

да их размотри, али да не сме да потпадне под њихов утицај.[22]

Делегати, односно конзули шест европских сила (Аустрија, Француска, Русија, Немачка, Велика Британија, Италија) започели су 12. септембра рад који је трајао до 28. септембра. Конзули су се у Мостару поделили у две групе. Британски, руски и француски конзули (Холмс, Иван Јастребов у Скадру, Луис Дозон у Мостару) упућени су у Невесиње и Гацко, док је требало да аустријски, немачки и италијански конзули (Конрад Васић у Сарајеву, Фридрих Лихтенберг у Дубровнику, Цезар Дурандо у Сарајеву) посете Требиње, Зупце и Метковић. Након завршетка рада чланови комисије требало је да се окупе у Стоцу.

Британски конзул Холмс је са својим руским и француским колегом боравио међу устаницима у Невесињу, Биограду и Трусини од 12. до 22. септембра, али ова група дипломата није успела да се сусретне са водећим устаничким вођама који су своју спреченост да присуствују разговору правдали заузетошћу у борбама са Турцима. Ипак, конзули су сазнали устаничке захтеве. Побуњеници нису веровали у обећања Сервер-паше, портиног емисара. Захтевали су присуство великих сила и њихове гаранције у преговорима са Турцима. Међутим, европски посредници нису имали мандат за такву врсту обећања. Коначно, мисија се завршила неуспехом.

Холмс је 17. септембра израдио меморандум на италијанском језику под насловом „Представницима европских сила у Босни и Херцеговини“, који је доносио жалбе устаника на десетину, ђумрук, земљарину, порезе на стоку, жалбе на понашање ага, листу устаничких захтева од којих је један од најзначајнијих био да Босна и Херцеговина треба да постане аутономна држава са хришћанским владарем. Холмс је забележио да је аутор овог меморандума католички бискуп Мостара.[23]

О боравку у устаничким областима и разговору са побуњеничким вођама Холмс је после завршетка мисије писао у неколико наврата. Тако је 24. септембра записао да, и поред пропаганде српских агитатора и писања српске штампе, народ у

[22] TNA, FO, 1875, 424, vol. 39, Elliot to Derby, Therapia, August 26, 1875.

[23] M. Ković, Great Britain and the Consular Iniative of the Great Powers in Bosnia-Herzegovina in 1875, *Balcanica* L, Belgrade 2019, 121–122.

Херцеговини не жели и не захтева аутономију, већ реформе постојећих закона и праведну управу.[24] Такође, 28. септембра за потребе амабасаде у Цариграду израдио је опширан, потпуно тенденциозан и необјективан извештај о току конзуларне мисије, у коме је изнео низ нетачних података и оптужби на рачун побуњеника, који су према његовим подацима вршили разарања, паљевине, починили убиства муслимана у Невесињу и у другим подручјима где се одвијала побуна. Изнео је и своје личне импресије да се муслимани и хришћани боље слажу у Босни него у Херцеговини, а да насиља углавном чине хришћани и да је незадовољство према муслиманским велепоседницима и закупцима било само изговор за побуну, али не и њен узрок. Поново је оптужио страни фактор за изазивање побуне, а пре свега агитаторе из Србије који су присиљавали хришћане у Херцеговини да се прикључе устанку.[25]

Активност Холмса у наставку устанка у Херцеговини био је усмерен на праћење устаничких активности, али и на контролу спровођења административних реформи на које се обавезала османска власт издајући октобра 1875. године Ираде, којима су прокламоване социјално-економске мере, односно реформе за смиривање ситуације у Босни и Херцеговини. Наиме, мере су предвиђале реформу пореза и управе и заустављање злоупотреба које су на терену чиниле турске власти према локалном становништву.[26] Овај једнострани потез Русије наишао је на противљење како Аустроугарске тако и Велике Британије, које су са своје стране предузеле потезе како би и овако скромне мере биле поништене, не би ли и на тај начин спречиле било какво руско уплитање у балканске ствари. Са своје стране гроф Андраши је припремио предлог реформи који су Руси на крају прихватили као „изнуђени брак“ из рачуна како би се спречио потенцијални ратни сукоб. У међувремену, Порта је средином децембра исте године издала ферман о реформама како би предупредила мере које је спремио аустријски министар спољних послова.

---

[24] TNA, FO, 1875, 195, vol. 1061, Holms to Derby, Mostar, September 24, 1875.

[25] TNA, FO, 1875, 195, vol. 1061, Holms to Elliot, Mostar, September 28, 1875.

[26] А. Растовић, *Место и значај Херцеговачког устанка у Великој источној криз – сто педесет година после*, у: Невесињска пушка – пуцањ који одјекује вијековима, уредник: С. Ковач, Београд 2025, 17.

Гроф Андраши је крајем децембра 1875. године објавио програм реформи за Босну и Херцеговину, у историографији познат као Андрашијева нота коју је чинило пет тачака изнетих пред Турску 31. јануара 1876. године. У овој ноти, односно меморандуму, било је предвиђено увођење пуних верских слобода и једнакости у Босни и Херцеговини, забрана закупа пореза (десетине), употреба прихода од директних пореза за потребе Босне и Херцеговине под контролом већа састављеног од домаћих чланова, формирање мешовите комисије коју би сачињавао подједнак број хришћана и муслимана за контролу реформи у Босни и Херцеговини као и поправљање аграрног положаја сељака.[27] Овај каталог жеља остао је на крају мртво слово на папиру, јер га није искрено прихватила ни Порта, нити је Андраши када је састављао реформе искрено мислио да ће се оне спровести. Нота није засецала у срж проблема односно није га решавала. Да би се обезбедила потпуна равноправност хришћанских поданика царства, било је потребно извршити темељну реформу турске државе, а овај документ је нудио козметичке, а не суштинске промене.[28] Такође, ова нота није наишла на разумевање ни устаничких вођа који су је одбацили. У таквој ситуацији, у пролеће 1876. године устаници су изашли са својим предлогом реформи. У њима се тражило укидање феудалних права и односа на тлу Босне и Херцеговине, за коју се даље тражило увођење политичке аутономије, што је у датом тренутку било потпуно неприхватљиво за све заинтересоване стране сем устаника.

Што се тиче извођења административних реформи за Босну и Херцеговину, Холмс је сматрао да је најефикснije да се прекине са праксом честих промена и смена османског управног апарата, тачније валија, односно да је нужно да ту функцију врши особа која је способна и спремна да преузме на себе терет одговорности за успешно спровођење административних мера. Кроз своје извештаје и наредних месеци је понављао раније констатације да је устанак подстакнут са стране, при чему је апострофирао суседне кнежевине Србију и Црну Гору, али и Русију, као и аустријског гувернера Далмације Родића. Устанак је називао „такозвани“ и давао му је политичку, а не аграрну

[27] В. Поповић, *Источно питање*, 188.
[28] В. Чубриловић, *Босански устанак*, 104.

конатацију. Побуну је дефинисао као „инвазију банди формираних у аустријској Хрватској и у Србији“.[29] Нарочито је био неосетљив на било какве информације које су ишле у корист устаника и српске стране.[30]

Улазак Србије у рат са Турском крајем јуна 1876. дочекан је на нож у Лондону. Посебно је оштар био Дизраели који је осуђивао српску кнежевину проглашавајући је кривом за „окрутан и ужасан рат” који је повредио „сваки принцип јавног морала и достојанства”. Дизраели се надао да ће политика српског кнеза Милана доживети пораз.[31] Сматрао је и да би једна од легитимних последица српског дебакла могла да буде и „враћење” Београда Турцима, то јест укидање српске аутономије.[32] Пре званичне објаве рата Турској од стране српске кнежевине, односно са наставком устанка у јесен 1875. и у пролеће 1876. године, Холмс је и даље наставио пажљиво да мотри на ток догађаја износећи у својим извештајима могуће решење кризе која се у међувремену распламсала и ван граница Херцеговине. Сматрао је да је за окончање устанка потребно прекинути помоћ коју побуњеници добијају изван граница Босне и Херцеговине, као и променити политику Аустроугарске и Црне Горе према устаничком покрету. Највећу претњу смиривању ситуације у побуњеним крајевима крајем 1875. и почетком 1876. године видео је у деловању словенских комитета који су дотурали новац устаничким вођама.[33]

Иако је у почетку устанка био тврди заговорник очувања Босне и Херцеговине у оквиру Османске државе, занимљиво је да је почетком 1876. године изашао са предлогом да је за очување мира у Херцеговини неопходна добра сарадња између османских власти и књаза Црне Горе и у вези с тим је допуштао могућност да извесне територије у старој и источној Херцеговини припадну Црној Гори (Пива, Дробњаци, Бањани, Зупци), као и да добије излаз на море преко морске луке Спич.

---

[29] E. Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici,* 279.

[30] М. Екмечић, *Дуго кретање између клања и орања*, у: М. Екмечић, Сабрана дела, књ. 5, Нови Сад 2021, 349.

[31] G. E. Buckle & F. P. Monypenny, *The Life of Benamin Disraeli Earl of Beaconsfield* I–VI, London 1913–1920, 66.

[32] R. W. Seton-Watson, *Disraeli, Gladstone and the Eastern Question*, 38–39.

[33] Holms to Derby, Mostar, May 5, 1878, Great Britain, Foreign Office, Turkey. Correspondence respecting Affairs in Turkey, vol. 1, London 1876, 137, 78-79.

Његово је мишљење било да територије које би се уступиле у стратешком смислу нису важне за Османско царство. Ипак, наредних недеља је и даље у својим извештајима писао да је Црна Гора „најактивнији елемент који потпомаже устанак у Херцеговини".[34] Занимљиве су и његове опсервације о броју устаника. Тако је процењивао да се број побуњеника креће између пет и шест хиљада и да је велики број њих присиљен од стране вођа да учествује у војним операцијама, иначе би они напустили устаничка подручја да нема притисака од стране устаничких предводника.[35]

И поред потпуног пријатељског и заштитничког односа који је успоставио са Дервиш-пашом и другим представницима османских власти у Босни и Херцеговини, није могао да пренебрегне очите злочине турских власти према хришћанском становништву, нарочито од јесени 1875. године, односно током наредних месеци. Тако је на пример убиство хришћана избеглица, које су се у јесен 1875. године вратиле у своје домове у Поповом Пољу, негативно оценио сматрајући да ће то изазвати повећање страха и неповерења између хришћана и муслимана.[36] Иначе, информацију о злочинима башибозука против становника Попова Поља Холмсу је у виду представке упутио новинар Вилијам Стилман.[37]

Међутим, Холмс је одбацио тврдње о злочинима турских власти над Никшићанима о којима су писали Малколм Макол, шкотски свештеник и публициста, и Хенри Пари Лидон, енглески англикански теолог. Они су обишли Србију у лето 1876. године, односно чамцем пловили дуж реке Саве између Србије и Османског царства, а затим у лондонском *Тајмсу* 28. септембра исте године објавили текст под називом *Оријентални народ у Европи* (*An Oriental People in Europe*), у коме су изнели тврдњу да су неки хришћани у Босни набијани на колац, наводећи случај Рада Бујића из Босанског Новог. Холмс је тврдио да није било ниједног таквог случаја од када он обавља службу у Босни. Ипак, наложио је истрагу о случају Бујић која је показала да је вест

[34] E. Radušić, Bosna i Hercegovina u britanskoj politici, 281–282.
[35] Исто, 282–283.
[36] TNA, FO, 1875, 195, vol. 1061, Holms to Elliot, Mostar, October 23, 1875.
[37] В. Стилман, *Херцеговачки устанак и црногорско-турски рат 1876–1878*, Београд 1997, 64.

нетачна, односно да се само проносе гласине о бруталности турских власти према устаницима.[38]

Холмс је своје извештаје о стању у побуњеној Херцеговини слао у Лондон током целе 1876. године. Због изузетно добре обавештености и великог дипломатског искуства одређен је за саветника британских представника на Цариградској конференцији. Његови предлози о укидању меџлиса на територији Босне и Херцеговине и стављању ових покрајина под директну власт једног одговорног и способног валије, као и констатација да ситуацију у Босни и Херцеговини не оптерећују рђави односи између хришћана и муслимана него лоша и неспособна администрација и управа, били су основе за инструкције о деловању лорда Роберта Солзберија, британског делегата на конференцији амбасадора великих сила у Цариграду.

Међутим, пропаст Цариградске конференције и објава рата Турској од стране Русије априла 1877. године довели су до промене британске политике према Босни и Херцеговини. У британском политичком и дипломатском естаблишменту све више је односила превагу идеја о уступању односно окупацији Босне и Херцеговине од стране Аустроугарске како би се тамошња ситуација пацификовала. У међувремену, јуна 1877. године Холмс је престао да обавља дужност конзула, а у септембру исте године је и пензионисан. Берлински конгрес је само потврдио промену курса британске политике према Босни и Херцеговини, која је окупирана од стране Беча. Ова одлука била је смртна пресуда и за хтења српског народа у Херцеговини и Босни да ће се у догледно време ујединити са својом браћом у Србији. Ипак, Херцеговачки устанак обновио је идеју националног ослобођења и уједињења српског народа на Балкану који ће те вишевековне жеље и стремљења остварити након завршетка Првог светског рата.

Као што смо више пута истакли, Холмс је припадао групи британских дипломата највишег ранга у оквиру Форин офиса (Уркварт, Блунт, Фонбланк, Лонгворт, Елиот, Фримен) који су се истицали својим туркофилством односно залагањима за бескомпромисно очување интегритета османске државе и турске власти у Босни и Херцеговини.

[38] E. Radušić, *Bosna i Hercegovina u britanskoj politici*, 286.; The Times, An Oriental People in Europe, N° 28746, p. 8.

Такво тврдо туркофилство наилазило је на осуду и дела британске интелектуалне јавности. У том смислу нарочито су предњачили амерички и британски новинар Вилијам Стилман, који је током Херцеговачког устанка боравио међу устаницима, и сер Артур Еванс, познати енглески и светски археолог, који је такође током три године устаничких борби посећивао просторе Босне и Херцеговине. Стилман је на страницама своје студије *Херцеговина и последњи устанак* жигосао безгранично Холмсово туркофилство иронично називајући његове улепшане и идиличне извештаје из Херцеговине, у којима се османска власт амнестирала од било какве одговорности за избијање устанка, „као збирку арапских прича Хиљаду и једна ноћ“.[39] Еванс је у текстовима које је објављивао на страницама *Манчестер Гардијана* и у расправама у британском парламенту такође осуђивао туркофилску оријентацију Холмса.[40]

Велика Беританија није позитивно реаговала на избијање Херцеговачког устанка. Информације о почетку и току побуне, борбама, устаничким вођама добијала је од Вилијама Холмса свог конзула у Сарајеву, који је био познат по снажним туркофилским осећањима. Иако су његови извештаји били једнострани и необјективни, пуни разумевања за турске власти на терену, а препуни неистинитих вести о устаницима и њиховим вођама који су оптуживани за најтеже злочине над муслиманским становништвом, они су безрезервно и без довођења у сумњу прихватани у званичним британским политичким круговима. Холмс је за избијање устанка оптуживао стране факторе: суседне кнежевине Црну Гору и Србију, утицај и деловање генерала Родића, словенофилске комитете и руску државу. Бескомпромисно верујући у нужност опстанка Босне и Херцеговине под османском влашћу, овај британски дипломата је, тек када је устанак прерастао границе Херцеговине и Босне, допуштао могућност извесних реформи административног и управног апарата како би се положај хришћанског становништва побошљао. Међутим, снажно је одбацивао идеју устаника да се Босна и Херцеговина издвоје из састава османске државе. Он је непоколебљиво сматрао да су односи

[39] В. Стилман, *Херцеговачки устанак и црногорско-турски рат 1876–1878*, 70.
[40] S. Watson, Disraely, Gladstone, 214–216.

хришћана и муслимана у ове две покрајине Османског царства хармонични и готово идилични, а да главни проблем лежи у лошој управи коју треба поправити и реформисати. Осим тога устанку је приписивао политички карактер, а одбацивао аграрну компоненту као узрок његовог избијања.

РЕЗИМЕ

Велика источна криза започета Херцеговачким устанком у лето 1875. године представљала је драматичну фазу у решавању Источног питања. Иако је изгледало да ће побуна српског народа брзо бити угушена, она се прелила из Херцеговине на Босну, а потом су немири захватили и друге делове Балканског полуострва, што је нагнало велике европске силе да започну бројне дипломатске активности како би се мир повратио на побуњена подручја. О почетку, току и последицама устанка српског народа у Босни и Херцеговини британску владу и Министарство спољних послова опширно је извештавао Вилијам Холмс, генерални конзул у Сарајеву. Иако добар познавалац тамошњих прилика, његови извештаји су били једнострани и необјективни. Наиме, Холмс је амнестирао локалне османске власти од било какве одговорности за изазивање устанка и сву кривицу пребацивао на вође устанка и српски народ у Херцеговини. Британски конзул је тврдио да су устаници наводно извршили бројне злочине над локалним муслиманима, при чему је апострофирао прогоне жена и деце. Такође, по њему, главни подстрекачи побуне били су кнежевине Србија и Црна Гора, генерал Родић, аустријски гувернер Далмације, словенофили и царска Русија.

Professor Aleksandar RASTOVIC, PhD

THE BRITISH CONSUL IN SARAJEVO WILLIAM HOLMES AND THE HERZEGOVINIAN UPRISING

ABSTRACT

The Great Eastern Crisis, which began with the Herzegovinian Uprising in the summer of 1875, represented a dramatic phase in the efforts to resolve the Eastern Question. Although it initially appeared that the uprising of the Serbian people would be quickly suppressed, it spread from Herzegovina to Bosnia, and unrest subsequently spread to other parts of the Balkan Peninsula as well. This prompted the major European powers to undertake extensive diplomatic efforts aimed at restoring peace in the affected areas. William Holmes, the British Consul General in Sarajevo, provided the British government and the Foreign Office with extensive reports on the outbreak, course, and consequences of the Serbian uprising in Bosnia and Herzegovina. Although he was well acquainted with local conditions, his reports were one-sided and biased. Holmes absolved the local Ottoman authorities of any responsibility for provoking the uprising and placed all the blame on the leaders of the uprising and the Serbian population in Herzegovina. The British consul claimed that the insurgents had allegedly committed numerous atrocities against the local Muslim population, particularly emphasizing the persecution of women and children. According to him, the principal instigators of the rebellion were the Principalities of Serbia and Montenegro, General Rodić—the Austrian governor of Dalmatia—the Slavophiles, and Imperial Russia.